

АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ВНЗ ДО ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто феномен адаптації особистості в мінливому зовнішньому середовищі; розкрито поняття адаптації й інтерпретації її тлумачень різними вченими; проаналізовано її види та функції. Досліджено процес адаптації педагога вищої школи в системі його неперервної професійної освіти, визначено етапи цього процесу та фактори, які впливають на успішність адаптації викладача. Запропоновано на основі існуючих форм підготовки викладача ВНЗ зробити процес його адаптації більш цілеспрямованим і ефективним.

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, професійно-педагогічна адаптація, етапи професійно-педагогічної адаптації викладача ВНЗ.

Адаптація як процес і адаптивність як властивість особистості нерозривно пов'язані з інформаційними процесами, які відбуваються на сьогодні в природі та суспільстві. Наше суспільство вступило в нову епоху свого розвитку, яка характеризується зростанням потоку інформації, швидким кількісним і якісним формуванням ноосфери. У цих умовах вкрай важливим стає процес адаптації людини в суспільстві, професійній діяльності, особистому житті.

Соціально-економічні перетворення, інтеграція України у світову систему вищої освіти, поява нових цінностей, розуміння значущості освіти виявили необхідність у педагогах нового типу, здатних швидко орієнтуватися в навколишній дійсності. Зміни в соціумі значно випереджають динаміку особистісної готовності до їх адаптації. Тому система освіти повинна допомогти викладачу сформувати якості, необхідні для становлення професійно реалізованої, конкурентоспроможної, активної особистості, здатної за максимально короткий час адаптуватися до сучасних реалій. Отже, адаптація для викладача стає базисним елементом у процесі його підготовки та професійної діяльності.

Дослідженню окремих питань адаптації приділялась значна увага вітчизняних (Г. Балл, Н. Гузій, О. Гура, О. Дубасенюк, О. Мороз, В. Семиченко, О. Солодухова та ін.) і зарубіжних (С. Вершловський, С. Дружилов, І. Ісаєв, О. Коржуєв, А. Реан, В. Сластьонін, Ю. Фокін та ін.) науковців.

Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемі адаптації та професійно-педагогічної адаптації особистості в сучасній науці, вона залишається однією з найбільш дискусійних, невирішених проблем, що спричинено складністю, системністю самого феномену адаптації.

Мета статті – розглянути феномен адаптації викладача ВНЗ до професійно-педагогічної діяльності; визначити етапи процесу професійно-педагогічної адаптації та фактори, які впливають на успішність адаптації педагога вищої школи.

Термін “адаптація” з’явився у другій половині XVIII ст. Його введення в науковий обіг пов’язують з ім’ям німецького фізіолога Х. Ауберга, який використовував цей термін для характеристики явища пристосування

чутливості органів зору (або слуху), що виражається в підвищенні або зниженні чутливості як реакції на дію адекватного подразника [2, с. 219]. Перші наукові роздуми з біологічної адаптації були висловлені Ч. Дарвіном і його послідовниками. Адаптація, на їх думку, – це сукупність корисних для організму змін, які більш-менш правильно відображають навколишнє середовище. Дослідження І. Павлова, І. Сеченова, розширили розуміння адаптації тим твердженням, що в основі біологічної адаптації лежить прагнення до рівноваги. *Адаптація* являє собою міру єдності таких протилежностей, як асиміляція та дисиміляція, дія (активність) і протидія (реактивність), збудження та гальмування; результат і засіб вирішення внутрішніх і зовнішніх суперечностей життя, а отже, й одну з універсальних її якостей.

З позиції соціальних наук є декілька тлумачень феномену адаптації і його характеристик. Адаптація (від лат. *adaptation* – пристосовувати) – пристосування організму, особистості, їх систем до характеру окремих впливів або до умов життя, які змінились, в цілому. Адаптація компенсує недоліки звичної поведінки в нових умовах. Завдяки адаптації виникають можливості для оптимального функціонування організму, особистості в незвичайній обстановці.

У психолого-педагогічній літературі адаптація розглядається як: форма захисного пристосування людини до соціальних ролей; подолання напруження; вихід зі стресової ситуації; сукупність реакцій пристосування, в основі яких лежить активне освоєння середовища, його зміна та створення необхідних умов для успішної діяльності [1, с. 116].

Феномен адаптації в різних аспектах вивчало багато авторів (А. Ащепков, С. Вершловський, Л. Єгорова, П. Кузнецов, Г. Медведєв, А. Мороз, Д. Ольшанський, В. Петровський та ін.) [4, с. 65; 7]. Кількість видів адаптації у різних дослідників значно відрізняється, наприклад:

- Г. Медведєв виділяє соціальну й професійну адаптацію;
- Л. Єгорова – соціальну, професійну, соціально-психологічну;
- Д. Ольшанський – соціальну, психологічну, біологічну та фізіологічну;
- П. Кузнецов – економічну, побутову, регулятивну, сексуальну, комунікативну, когнітивну;
- А. Мороз для молодого вчителя розглядає вісім видів адаптації: професійну, соціально-психологічну, соціальну, правову, суспільно-політичну, психофізіологічну, побутову, кліматогеографічну;
- А. Ащепков у викладача-початківця визначає наявність психологічного, соціального, дидактичного, методичного, наукового, специфічного, виховного, біологічного, фізіологічного, економічного, побутового, політичного, правового, етнічного, кліматогеографічного видів адаптації [1, с. 92].

Для людини соціальна адаптація є пріоритетною щодо інших видів адаптації. *Соціальна адаптація*, як визначає А. Мороз, – це багатовимірний процес входження особистості в нове соціальне середовище для спіль-

ної діяльності в напрямі прогресивної зміни як особистості, так і середовища. З позиції вищої школи, для викладача-початківця соціальним середовищем є педагогічні колективи кафедр, факультетів, ВНЗ, які мають забезпечити “залучення, взаємодію, узгодження” з ним кожного конкретного викладача [6, с. 17].

Психологічна адаптація являє собою процес, що виникає у відповідь на значну новизну навколишнього середовища, і включає в себе мотивацію адаптивної поведінки людини, формування мети та програми її поведінки. Психологічна адаптація надає індивідуально-емоційного характеру динаміці адаптивної діяльності, враховуючи особливості психіки індивіда.

Ядром адаптації є *професійна адаптація*. Вона має свою структуру, форму, зміст, механізми, тенденції та закономірності розвитку, які піддаються корекції зсередини (з боку самого викладача) і ззовні (з боку колективу). Деякі дослідники розглядають поняття професійної адаптації як оволодіння знаннями, уміннями, навичками, нормами та функціями професійної діяльності. Так, на думку С. Вершловського, в процесі професійної адаптації відбувається інтеграція професійних знань, умінь і навичок у професійну діяльність [5, с. 73]. Схожої позиції дотримуються й О. Шиян, П. Шептенко. Іншої думки дослідники (Б. Вульф, Н. Єршов, Ж. де Ландсер), які стверджують, що професійна адаптація має свій психологічний аспект [10, с. 267]. Г. Баранова, Г. Насирова, В. Синявський, Т. Чурекова та інші дають детальніше тлумачення професійної адаптації, включаючи до нього соціальний компонент, який відображує процес входження молодого фахівця в нове соціальне середовище, в систему міжособистісних відносин конкретного колективу [10, с. 268].

Професійна адаптація має багатофункціональний характер. По-перше, вона є необхідною умовою й, водночас, засобом оптимізації взаємодії людини з професійною діяльністю і професійним середовищем. По-друге, вона сприяє розвитку людини і є складовою професійного розвитку особистості. По-третє, вона є необхідною при опануванні будь-якої професійної діяльності. Професійна адаптація – це оволодіння ціннісними орієнтаціями в межах певної професії; мотиви і мета процесу спрямовані на зближення людини та професійної групи на основі підготовленості до професійної діяльності. Професійна адаптація педагога є активним, творчим процесом, під час якого особистість не лише освоює нові для себе види діяльності, а й зумовлює їх зміни.

Професійна адаптація являє собою тривалий, послідовний процес, який складається з: 1) початкового або підготовчого періоду, котрий завершується вибором професії і підготовкою до майбутньої професійної діяльності; 2) періоду безпосередньої адаптації на робочому місці. Підготовчий період відіграє ключову роль в успішності професійної адаптації та дає ефективні засоби управління цим процесом. Тому, на наш погляд, необхідно розглянути *адаптацію студентів – майбутніх викладачів вищої школи*.

У наукових дослідженнях виокремлюють такі форми адаптації студентів ВНЗ: професійну, соціально-психологічну, суспільну, дидактичну,

професійно-педагогічну, соціальну, соціально-педагогічну. Усі ці види адаптації входять до єдиної структури процесу адаптації, доповнюють один одного на різних рівнях адаптації.

На психофізіологічному рівні адаптації формуються нові установки, навички та звички. На професійному рівні студент збагачується знаннями, у нього формується професійний інтерес, забезпечується успішна первинна професійна адаптація. На педагогічному рівні процес адаптації пов'язаний з особливостями пристосування до іншої системи навчання, формуванням зрілої особистості, підготовкою такої людини, яка безболісно увійде в сучасні суспільні та професійно-педагогічні процеси. Соціально-педагогічна адаптація студентів – процес пристосування особистості до навчального процесу ВНЗ, активного сприйняття норм, цінностей, особливостей педагогічної професії, набуття таких умінь і навичок майбутньої професійної діяльності, які забезпечать гармонійне входження особистості в систему соціальних відносин у новій для себе соціальній ролі.

Передумовою успішності адаптації студента є наявність у нього відповідних засобів адаптації. Засоби адаптації до педагогічної діяльності у різних студентів якісно відрізняються, можуть бути окремими прийомами, засобами, навичками, педагогічними здібностями. За концепцією “компенсаторного механізму” А. Реана і Я. Коломінського [8, с. 47], недостатність педагогічних здібностей можна компенсувати розвитком мотиваційної сфери, тобто формуванням інтересу й усвідомлення вибору професії. Але найбільше значення процесі адаптації мають зусиллям самого студента, його готовність до самовдосконалення.

Слід зазначити, що сучасна вища освіта України, а саме процес професійної підготовки у ВНЗ, не є повністю орієнтованою на професійну адаптацію майбутніх фахівців і не повною мірою враховує сучасні потреби ринку праці та виробництва до професійної компетентності фахівця, тому потребує кардинального оновлення.

Одним із найважливіших напрямів оновлення системи підготовки висококваліфікованих науково-дослідних і педагогічних кадрів є магістратура. *Підготовка магістрів* у системі вищої професійної освіти має забезпечувати спеціалізовану фундаментальну підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів.

Навчання в магістратурі відбувається шляхом “навчання через дослідження” і розглядається як: підготовчий етап до аспірантури (надається можливість апробувати перші наукові результати, виконати частину дисертаційної роботи); формувальний етап готовності студента до викладацької діяльності, підготовка кадрів до педагогічної діяльності.

Магістратура в системі вищої освіти виконує такі функції: 1) освітню, оскільки в процесі магістерської підготовки продовжується оволодіння магістрантами знань, необхідних для реалізації певного виду професійної діяльності; 2) науково-дослідну, оскільки саме в цій ланці освіти відбувається цілеспрямоване навчання дослідної діяльності у сфері наукового пі-

знання; 3) професійну, оскільки магістратура призначена для підготовки до виконання викладацької діяльності [10, с. 270].

Отже, з введенням інституту магістратури *аспірантура* гарантовано отримує до своїх лав висококваліфікованих фахівців. Разом ці дві інституції повинні готувати не тільки наукові кадри, а й викладачів вищої школи на базі науково-фахової, психолого-педагогічної та культурно-просвітницької підготовки. В аспірантурі готуються наукові й науково-педагогічні кадри в ході безпосереднього авторського дослідження. Але головною метою аспірантури повинні бути не тільки кандидатські дисертації, а і поглиблена професійна підготовка аспірантів, формування їх як носіїв нових наукових підходів, концепції. Сучасна аспірантура повинна орієнтувати слухачів на науково-педагогічну роботу та надавати всі можливості для кваліфікованої психолого-педагогічної підготовки.

Треба визнати, що вузівська підготовка майбутніх педагогів має певні недоліки. При великому обсязі знань майбутній педагог має не дуже великі вміння. Проблему адаптації викладача-початківця до професійної діяльності повинна була б вирішити *педагогічна інтернатура, або стажування*. В західноєвропейській системі вищої освіти викладач має право самостійно реалізувати власну професійну діяльність тільки після річного стажування й отримання спеціального диплома, який свідчить про професійну перепідготовку в сфері викладання у вищій школі. Під час стажування молодий фахівець закріплюється за досвідченим фахівцем – керівником стажування та виконує певну програму, яка включає фаховий, психологічний та педагогічний компоненти.

Ідея педагогічної інтернатури на прикладі медичної інтернатури на сьогодні ретельно розроблюється у Російській Федерації. Опрацьовується проект педагогічної інтернатури, метою якої є розвиток професійної компетентності молодих педагогів протягом року та яка координує спільну діяльність різних освітніх закладів [7; 9; 10].

На жаль, у більшості вітчизняних вищих навчальних закладів викладач-стажист є більшою мірою тільки посадою, яку молодий фахівець обіймає в перший рік своєї професійної діяльності і яка надалі дає йому право обіймати посаду викладача кафедри. Дійсне стажування молодого фахівця відбувається частіше лише за його особистим бажанням та особистим бажанням досвідченого колеги. Інститут наставництва міг би поліпшити процес адаптації молодого викладача в перші роки його професійної діяльності. Але, згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України “Про удосконалення методичної роботи в системі професійно-технічної освіти” від 12.12.2000 р., “наставництво є індивідуальною формою методичної роботи викладача вищого навчального закладу, нарівні з консультаціями, самоосвітою, стажуванням тощо, які використовуються для задоволення особистих потреб і конкретних запитів педагогічних працівників, їх вибір залежить від рівня освіти, професійної компетентності, специфіки діяльності, індивідуальних можливостей та інших характеристик педагогічних працівників” [3]. Отже, воно є необов’язковим.

Починаючи педагогічну діяльність, молодий фахівець потрапляє в нове для нього соціальне та професійне середовище, в нові режими розумових і фізичних навантажень, в нову сферу відносин і взаємодій. При цьому руйнуються колишні стереотипи діяльності, формуються нові переконання, знання, уміння, навички та звички адекватної поведінки. Процес адаптації поширюється на всі її рівні: від фізіологічних реакцій організму до психологічної регуляції діяльності (табл.).

Таблиця

Зміст адаптації молодого викладача

Фізіологічна адаптація	Соціально-психологічна адаптація	Професійна адаптація
<ul style="list-style-type: none"> - функції органів і систем; - обмін речовин; - ендокринна регуляція; - нервова регуляція 	<ul style="list-style-type: none"> - формування нового психологічного стереотипу поведінки; - корекція особистісних якостей відповідно до вимог нової діяльності; - пристосування до нового соціального середовища (до адміністрації, педагогічного колективу, студентів і їх батьків) 	<ul style="list-style-type: none"> - до нових умов праці; - до професії педагога і вихователя; - до нового фахового змісту педагогічної й трудової діяльності; - до необхідності постійного удосконалення рівня знань і педагогічної майстерності

Головними ресурсами адаптаційного процесу початкового періоду педагогічної діяльності молодого фахівця є здібності пристосування свого організму до нової для нього професійної діяльності на психологічному та фізіологічному рівнях. Для ефективної адаптації викладачів-початківців особистісне адаптаційне вдосконалення є пріоритетним видом їх пізнавальної й формувальної професійної діяльності (самостійна робота, самовиховання, самоаналіз, самоконтроль). Для успішної професійної адаптації викладач вищої школи повинен вміти працювати самостійно, без наставника, постійної допомоги і контролю ззовні. Досягнення цього є найважливішою педагогічною метою.

Результатом успішної (оптимальної) професійної адаптації викладача ВНЗ є: позитивний психоемоційний стан фахівця; готовність його до професійної діяльності; позитивне ставлення до професійного середовища; позитивна Я-концепція; визнання самоцінності особистості студента, його активності та творчості, мотивація до безперервної освіти; гарне самопочуття тощо. Сукупність професійних, соціально-психологічних і фізіологічних показників можна використовувати для комплексної оцінки якості адаптації молодого фахівця.

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що феномен адаптації викладача вищої школи до професійно-педагогічної діяльності – це складний, системний неперервний процес активної взаємодії особистості та професійного середовища, що забезпечує ефективність професійної пе-

дагогічної діяльності та є основою його професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Висновки. Нами розглянуто явище професійної адаптації на різних етапах підготовки викладача до професійно-педагогічної діяльності: у магістратурі, аспірантурі, на початку самостійної професійної діяльності молодого фахівця. Це не означає, що адаптація викладача закінчується після декількох років його самостійної діяльності. Процес адаптації повинен бути неперервним, спрямованим на вищий рівень свого розвитку, при якому основоположними мають стати такі вміння, як самоаналіз, корекція власної діяльності, саморозвиток особистості.

Розглянуто етапи неперервної професійної підготовки викладача вищої школи, а особливо етап безпосередньої адаптації, на якому перетинаються різні види та різні напрями професійно-педагогічної діяльності, що дає змогу викладачу ВНЗ бути високомобільним у мінливих зовнішніх умовах середовища. Мобільність викладача вищого навчального закладу – це показник найвищого рівня його адаптації до професійної діяльності, досягнення якого дає педагогу змогу йти безперервним шляхом до вдосконалення як особистості, так і професіоналізму.

Відомий філософ Г. Батишев писав: “...Людину не можна “зробити”, “виконати”, “виліпити” як річ, як продукт, як пасивний результат дії ззовні, можна лише ... викликати її особисту активність, її особисту діяльність” [11, с. 226]. У цьому вислові ми бачимо головний напрям адаптації викладача ВНЗ до професійно-педагогічної діяльності – формування особистості викладача вищої школи, спрямованої на саморозвиток і самовдосконалення, спроможної жити та діяти в системі постійних змін, здатної розрізняти прогресивні й регресивні зміни, тобто продуктивно адаптуватись до них.

Список використаної літератури

1. Ащепков В.Т. Теоретические основы и прикладные аспекты профессиональной адаптации преподавателей высшей школы / В.Т. Ащепков. – Майкоп, 1997. – 307 с.
2. Большая Советская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – Т. 1.
3. Законодавство України про освіту : зб. законів. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 159 с.
4. Медведев Г.П. Адаптация – важнейшая проблема педагогики / Г.П. Медведев, Б.Г. Рубин, Ю.С. Колесников // Советская педагогика. – 1969. – № 3. – С. 64–71.
5. Молодой учитель в системе непрерывного образования : сб. науч. тр. / С.Г. Вершловский. – М. : АПН СССР, 1987. – 97 с.
6. Мороз О.Г. Професійна адаптація молодого вчителя / О.Г. Мороз. – К. : Вища школа, 1980. – 94 с.
7. Повышение эффективности психолого-педагогической подготовки преподавателей Вузов / под ред. А.В. Петровского, Л.С. Сержана. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 156 с.
8. Реан А.А. Факторы стрессоустойчивости учителей / А.А. Реан, А.А. Баранов // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 45–54.
9. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: Методология, цели и содержание, творчество : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / А.А. Реан, А.А. Баранов. – М. : Академия, 2002. – 224 с.

10. Фролов А.Г. Адаптация преподавателя к профессионально-педагогической деятельности в высшей школе / А.Г. Фролов, С.А. Хомочкина, Г.У. Матушанский // Образовательные технологии и общество. – 2006. – № 9 (2). – С. 265–276.

11. Якса Н.В. Основи педагогічних знань : навч. посіб. / Н.В. Якса. – К. : Знання, 2007. – 358 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Глущенко Д.М. Адаптация преподавателя вуза к профессионально-преподавательской деятельности

В статье рассматривается феномен адаптации личности в меняющейся внешней среде; раскрывается понятие адаптации и интерпретации ее толкований разными учеными; анализируются ее виды и функции. Исследуется процесс адаптации педагога высшей школы в системе его непрерывного профессионального образования, определяются этапы этого процесса и факторы, которые влияют на успешность адаптации преподавателя. Предлагается на базе уже существующих форм подготовки преподавателя вуза, сделать процесс его адаптации более целенаправленным и эффективным.

Ключевые слова: адаптация, профессиональная адаптация, профессионально-педагогическая адаптация, этапы профессионально-педагогической адаптации преподавателя вуза.

Hlushchenko D. Adapting teacher of high school to vocational teaching

This article discusses the phenomenon of a personality adaptation in the changing external conditions; reveals the concept of adaptation and the ways different scientist see it. The article also analyzes the types and functions of adaptation; it researches the process of a high school teacher adaptation in the system of his continuous professional education, and defines the teacher's adaptation. The article proposes to make the process of adaptation more focused and effective but still based on the existing forms of high school teacher's training.

Key words: adaptation, professional adaptation, professional and pedagogical adaptation, stages of professional and pedagogical adaptation of a high school teacher.